

«ԿՐԱԿԷ ՇՐՋԱՆԱԿԸ Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ՇՈՒՐՋ»

Հեղինակ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՊԼԼՏԵԱՆ

Ամբիլիաս, 1988, էջ 244

Դանիել Վարուժան եւ «Հեթանոսական» շարժումը: Ահա նւթ մը, որ մելանի գետեր հոսեցուցած է ութսուն տարուան ընթացքին, առանց համողիչ բացատրութեան: Դժուար եղած է ըմբռնել այդ «Հեթանոսութեան» միտք բանին. օրինակ, թէ ի՞նչպէս քրիստոնեայ բանաստեղծ մը կրնար մտածել հեթանոսութիւնը իբրեւ կրօնը հռչակելու մասին:

Հասկնալի է, որ հակասական կարծիքներու այս շարքը ծնունդ կ'առնէր կեցուածքէ մը, որ կը փորձէր բնորոշել գրականը ոչ-գրական չափանիշներով: «Ազգային-ազատագրական շարժումի ջատագովութիւն», «անցեալի փառաբանութիւն», «յեղափոխական դարաշրջանի արտադրութիւն» եւ ա՛յլ պիտակներ Վարուժանի գործի պարզած թըն-հուկները չեն լուծած: Այդ ուղղութեամբ, միայն Ստեփան Թովչեանի եւ Մարկ Նշանեանի աշխատութիւնները որոշ յառաջդիմութիւն բերած են:

«Ահեկան» հանդէսին մէջ 1969ին տպուած «Դ. Վարուժան կամ փոխաբերութեան խաղը» յօդուածով (տե՛ս «Տրամ» հատորը, Պէյրութ, 1980), Գրիգոր Պըլտեան տուած էր մօտեցումի քանի մը բանալիներ: 1980-86ին յղացուած այս մենագրութիւնը համապարփակ լուծում մը կ'առաջարկէ «բանաստեղծական հեթանոսութեան» հարցին:

Հեղինակը կը կիրարկէ երկմակարդակ մեթոտ մը՝ մեծամկերութեան (macroanalytique) եւ մանրամկերութեան (microanalytique), ընդհանուրէն դէպի մասնակին: Այսպէս, տարրալուծելով իր ուսումնասիրութեան առարկան, ան կը յաջողի համակարգիչ էական գիծերն ու կապերը սահմանել:

«Երկու խօսք»ին մէջ, Գ. Պըլտեան կը նշէ աշխատասիրութեան իւրայատկութիւնները եւ կը չեւտէ այն իրողութիւնը, որ Աղէտը, զոր հարկ է տարրերկ «ցեղասպանութիւն» յղացքէն, բնդգրկուած չէ, հակառակ դրական եւ մերձ-գրական պատկանելի արտադրութեան մը, եւ անհրաժեշտ է մօտենալ անոր, գտնել անոր ձայնն ու արձագանգը գրականութեան մէջ: 1915էն առաջ գրուած Վարուժանի գործը կը պատկանի, ամբողջութեամբ, Աղէտի ժամանակին, ուր պէտք է զետեղել բանաստեղծական հեթանոսութիւնը:

«Մուտք»ը կը շրջագծէ Վարուժանի ստեղծագործած պատմա-գրական ժամանակաշրջանը: Ոոտորած մեկնաբանութիւններ, դեռ 1910ական թուականներէն, կը կազմեն անկէ բխած վերլուծական աւանդութիւնը: «Հեթանոսական» միջնորոտ մը (Շանթի «Հին աստուածներ»ը, քերթողական երկրորդական արտադրութիւն մը որուն «Հեթանոսականութիւնը» բառ է միայն եւ ո՛չ՝ մտածում (Հմմտ. Տէրեանի «յանկարծ հեթանոսացած» բանաստեղծներու մասին ակնարկութիւնը), որուն յանգակէտը, որ երեւութապէս «Մեհեան»ը (1914) պիտի ըլլար, «Հեթանոս» չէ, քանի որ երրորդ թիւէն Վարուժան պիտի բաժնուի անկէ: Պըլտեան կը բացատրէ այս երեւութական հակասութիւնը Կ. Զարեան-Վարուժան բանավէճին առիթով:

Ա. մասը՝ «Աստուածներն ու ոճիրը», կը մատնանշէ Վարուժանի աղբրները Նիցշէի, յունական աւանդութեան, ֆրանսական պոռնասեան եւ հեթանոսական շարժումներու, Տ'Անունցիոյի, Միխիլարեան Դպրոցի հետ: յստակ կը դառնայ, որ հայկական հեթանոսութիւնը պարապին մէջ ծագած չէ, այլ սերտորէն միահիւսուած է միջազգային եւ հայկական իմացականութեան հետ: Գրապատմական այս հետադատութիւնը, բնականօրէն սպասելի՝ բայց մինչեւ օրս անտեսուած (բացառելով վերը յիշուած հեղինակները), թանկագին յաւելում մըն է դարասկիզբի հայ գրականութեան բարձր իրականութեան ճանաչումին:

Պըլտեան կանգ չ'առնէր հոս, այլ կ'անցնի հեթանոսութեան հիմնական յղացքներու քննութեան.՝ Արուեստը, Վերագարծը, Աստուածները եւ Հերոսները, Լոյսը, Կրօնքը: Առաջին եզրակացութիւնը, թելադրուած՝ Վարուժանի գրութիւններու մանրադիտային քննութենէն (քրտնաջան աշխատանքը, որ կը ձգուի ամբողջ հատորի երկայնքին), պարզ ու մեկին է.՝ Աստուածները մեռած են, ոչնչութեամբ ժամանակաշրջան մը կ'ապրին:

Աւելի խոր թափանցելով, ոչնչացումի գործողութիւն կ'ընդունի տաղտուկի մը գիտակցութիւնը, որ ամայութեան արդիւնք է, իսկ «աստուածներուն մահը կը նշանակէ հայրութեան սկզբունքին խորտակումը» (էջ 111), այսինքն, ժառանգելու անկարելիութիւնը: Կը պատահի այն ինչ որ հեղինակը կը կոչէ «անսեփականացում»։ Երկիրը եւ լեզուն կը դադրին հարագատ ըլլալէ, կը հեռանան, կը կորսնցնեն

իրենց կապը հիմնական կրօնքին ու անցեալին հետ: Օտարութիւնն է, խորթացումի երեւոյթ մը, զոր Պրլտեան մանրամասնօրէն կը քննարկէ «Կիլիկեան մոխիրներուն» քերթուածին ընդմէջէն: Երկրորդ եղրակացութիւն. — Վարուժանի քերթողութիւնը պիտի փորձէ լուծել աստուածներուն չգացումը, որ լեզուի եւ իմեցնութեան օտարացումը կ'ենթադրէ:

Բ. մասը («Գեղարուեստական սկզբունքը») Վարուժանի գեղադիտական աշխարհը կը մտնէ: Այժմ հարցը կը վերաբերի ո՛չ թէ դադարներու աշխարհին, այլ դանոնք հիմնաւորող բանաձեւումներուն: Անոնք են՝ ողբերգութիւնը, ոճրագրութիւնը կամ եղերերգութիւնը, վսեմացումը, որոնք բանաստեղծին կողմէ համակարգային գործածութեան կ'ենթարկուին, որովհետեւ «ողբերգութիւնը կ'ըսէ աստուածներուն մահը, եղերերգութիւնը՝ պապերուն մահը, եղենոնը՝ բանաստեղծական խօսքը, ըստ ամենայնի, կը վսեմացնէ, կը սեփականացնէ այս կրկնակ մահը» (էջ 200):

Սեփականացում կը նշանակէ մահուան ստանձնում, բայց հարցը այսօրանով չի փակուիր: Մահը պէտք է իւրացուի եւ ստեղծագործական աղբիւր դառնայ. ըստ Վարուժանի ծրագրին, ասիկա կ'իրագործուի դիւցազներգութեան ճամբով, որ կ'ենթադրէ լեզուին ամբողջացումը: Ոչնչացումի հոլովոյթին մէջ լեզուն ալ մասնատուած է, օտարացած: Ամբողջութեան վերականգումը կ'ենթադրէ սկիզբ մը հիմնել, վերադառնալ «ցեղ»ի ինքնաճանաչումին, ծագումին: Ուստի, ոչնչացումին հակադրուած գործողութիւն մըն է:

Դիւցազներգութեան հմայքը մաս կը կազմէ արեւմտահայ իւրայատուկ աւանդութեան մը, որ կը սերի Մխիթարեան դպրոցէն (Հ. Արսէն Բաղդատունիի «Հայկ Դիւցազն»ը, դիւցազնավէպերու զբարար եւ ապա աշխարհաբար թարգմանութիւններ, եւայլն): Վարուժանի դիւցազնավէպը կը նկատէ արուեստագէտին ստեղծագործութիւնը. ան հաւաքող ու միացնողն է, որ քերթողական նահատակութեամբ կը զոհուի: Զոհաբերութիւնը կը հիմնէ ազգը:

«Վարուժանի հիմնարարը՝ քանաստեղծական հեքիաստութիւնը ընթերցելի է այլեւս երկու իմաստով:

Նախ՝ քանաստեղծութիւնը հեթանոսութիւն է, որովհետեւ ան կը դիմէ այն ուրիշին, այլին, տարբերին, որ մերն է եւ որմէ սակայն հեռացած ու օտարացած ենք: Բանաստեղծութեան համար հեթանոսութիւնը կը կազմէ իր սեփականութիւնն իսկ, իր իսկութիւնը, եթէ կ'ուզէք: Որով քանաստեղծութիւնը կը դառնայ սեփականացման ընդհանրացեալ եղանակաւորում մը:

Սակայն եւ նոյն ատեն, իբրեւ սեփականացման եղանակաւորում՝ քանաստեղծութիւնը կը բարձրանայ ինք բացակայ կամ մեռած աստուածներուն տեղը, կը վսեմանայ. կը դառնայ կրօնք, կը հաւաքէ, կը զօդէ, կը հաղորդակցէ ժողովուրդը, կը հիմնէ ու կ'անմահացնէ,

կ'ապրեցնէ ազգը: Ասիկա բանաստեղծական հեթանոսութիւնն է անկասկած» (էջ 234):

«Եւք»ին մէջ, հեղինակը կը ջրէ ուրիշ խախուտ տեսակէտ մը. «Հեթանոս երգեր»ու եւ «Հացին երգը»ի անկապակցութիւնը: Այս եղբայրական զլուխը համոզիչ կերպով ցոյց կու տայ, որ «Հացին երգը» կը շարունակէ միեւնոյն մտածողութեան թելը, թէպէտ փոխուած ժամանակաշրջանով:

Մեր սեղմ նկարագրութիւնը հազիւ աղօտ գաղափար մը կու տայ հատորի հարստութեան մասին: Պէտք է ընդգծել, որ անոր վերլուծական եղանակը «զիտական», «առարկայական» ոճով շընթանար, այլ ստեղծագործական. բանաստեղծը եւ քննադատը կը նոյնանան կարծես, գրութիւնը կը վերածուի դասաւանդութեան մը, ուր կը լսենք դասախօսին ձայնը:

Այդ ձայնը կը պատմէ եղելութիւն մը, որ մեղի շատ ծանօթ կը թուի. 1915ի կործանումը, հօր մահը, ոչնչացումը, ամբողջութեան քայքայումի, օտարութիւնը եւ նոր սկիզբի որոնումը: Վարուժանի քերթողութիւնը պատրուակ մըն է յետ-1915ի հայութեան հոլովոյթը թափանցելու եւ լուսութիւնը, «կրակէ շրջանակը» ճեղքելու: Ասկէ կը բխի գիրքին այժմէականութիւնը:

Ընդգծելի է նաեւ անոր մատչելիութիւնը, բաղդատաբար՝ հեղինակի նախորդ աշխատութիւններուն, ինչ որ հաւանօրէն կապուած է գրականութեան պատմութեան փաստերու օգտագործումին, ինչպէս եւ շարադրանքի ձևին: Դիտել տանք, որ լաւ կ'ըլլար եթէ մասնագիտական կարգ մը եղբերու հայացումներուն քով անոնց համարժէքը տրուէր: Ծահկան պիտի ըլլար նաեւ այլ հեղինակներու դրոյթներուն հանգամանաւոր անդրադարձ մը:

Գիրքը ուշադրաւ է ո'չ միայն իր լուծած հարցերով, այլեւ ուրուագծած խնդիրներով: Այս վերջիններէն մէկը արժանի էր անդրադոյն սեւեռումի. բանաստեղծական հեթանոսութեան եւ Վարուժանի «ընկերվարական» քերթումներու յարաբերութիւնը: Այսինքն, ինչպէս որ «Եւք» զլուխը անուղղակի պատասխան մըն է բոլոր անոնց, որ Վարուժանը մեղադրած են անիրական գիւղ մը տուած ըլլալու «յանցանք»ով, անհրաժեշտ է պարզել, թէ ո՞ր չափով «Գողգոթայի ծաղիկներ»ու «սոցիալական մոտի»ով քերթումները կապուած են տուեալ գաղափարախօսութեան մը (օրինակ՝ իբրեւ գրական արտացոլում Վարուժանի պատկանած կուսակցութեան, ինչպէս ըսած է բանախօս մը բանաստեղծի հարիւրամեակին առիթով. ըսողը, ի դէպ, գրականութեան հետ հետաւոր աղերս մը իսկ չունէր): Պլլտեանի այն հաստատումը, թէ «Վարուժանի ընկերային հարցեր զնոյ քերթումները... կանչուած են աստուածներու մահը արձանագորդ հարցադրութեամբ եւ չեն կազմեր զուտ պարագայական մտահոգութեանց պատասխաններ»

(էջ 111), արգէն հարցականի տակ կը գնէ նման մեկնարանութիւններ, բայց կ'արժէր ընդլայնել, նոյնիսկ «Եւք»ի ծաւալով:

Ինչպէս որ «Գրիգոր Նարեկացի լեզուի սահմաններում մէջ» մեծագործիւնը (Վենետիկ, 1985) մեզի կը վերադարձնէր, կրօնական շղարհէն անդին, նախ եւ առաջ Նարեկացի-բանաստեղծը, Գր. Պըրտեանի այս աշխատութիւնը Վարուժան-քերթողի վրայ փականքը կը վերցնէ՝ գրականութիւնը նոյնինքն գրականութեամբ հասկնալու համար, մեզի տալով նաեւ մեր ներկան ըմբռնելու քանի մը ցուցմունքներ:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ